

Az erdélyi magyarság egzisztenciateremtésének dimenziói

Ebben a beszámolóban arra teszünk kísérletet, hogy az 1989-es (romániai) politikai váltást követően beindult társadalmi változások bizonyos, a magyarságra vonatkozó aspektusait – korábbi, vagy folyó kutatások alapján – ismertessük.

Az egzisztenciateremtés fogalmát két (szűkebb, illetve tágabb) értelemben használhatjuk. Szűkebb értelemben az egzisztenciateremtést a társadalmi kihívásokra adott olyan egyéni és kollektív válaszok képezik, amelyek a pusztá fennmaradást, túlélést biztosítják: itt elsősorban a munkahellyel, lakással, a mindennapi életvitellel kapcsolatos társadalmi kérdések merülnek fel. Tágabb értelemben az egzisztenciateremtés a szimbolikus szférát, a szellemi igények kielégítésére intézményesült formákat is felöleli, ebben a megközelítésben tehát a nem-anyagi természetű reprodukciókra is kell gondolnunk (pl. oktatás, sajtónyilvánosság, tudományos- és irodalmi élet, stb.). A két dimenzió között kölcsönös feltételezettségi viszony létezik, amelynek dinamikája az alábbiakban, valószínű, meg fog mutatkozni.

1. Az egzisztenciateremtés tágabb (szimbolikus) vonatkozásai

A szimbolikus szféra első hallásra talán egyértelműen nem fedhető le az egzisztenciateremtés fogalmi ernyőjével, ám nagyon sok kutatás már igazolta, hogy főképp kisebbségi kontextusban, a közösség különböző jelképeinek újratermelése, esetleg újak kreálása szintén létfontosságú. A többségbe való beolvadás, az anyanyelv, az iskolák megszűnésének lehetőségéből táplálkozó veszélyeztetettség a kulturális szimbólumok felértékelődéséhez vezetett, amelynek következtében a kisebbségi lét egyfajta ünnepi ruhát öltött. Az állandó

ünneplési kényszer, a sorozatos megemlékezések, szoboravatások, stb. mind-mind olyan mozzanatok, amelyek a kisebbség képzelt egységét hivatottak továbbgerjeszteni.

Azonban a romániai magyarság nem egységes – szociológiai szempontból e teljesen közhelyszerű megállapítás viszont mégsem eléggé közhely, hiszen a magyarságot homogén egységként reprezentáló ideologikus tendenciákkal állandóan találkozhatunk. A romániai magyarság nemcsak földrajzi adottságai mentén oszlik meg, hanem az ezzel együttjáró mentalitásbeli eltérések dimenziójában is. A magyar anyanyelvűek román lakossághoz viszonyított részarányát alapul véve, az erdélyi magyarságot általában három nagyobb régióra szokták felosztani (Észak-Erdély, Székelyföld, Dél-Erdély). Ez a felosztás, azaz a regionális különbségek „beismerése” azonban még korántsem jelenti azt, hogy a kisebbségi társadalom tudományos eszközökkel történő önmegismerése beindult volna. A jólképzett szakemberek hiányán, illetve a szűkös anyagi kereteken túl az erdélyi magyar társadalomkutatásnak további két tényező szab korlátot: az, hogy erdélyi, és az, hogy magyar. Félreértés ne essék, itt nem egyszerű szójátékról van szó. Az a tény, hogy erdélyi, ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a vizsgált témák, az alkalmazott módszerek a magyarországi és a nemzetközi sztenderdektől jórészt alulmaradnak, a tudományos életnek ebben a régióban pedig nincsenek valószínűsítő intézményesült csatornái (szakmai találkozók vagy folyóiratok). A társadalom vizsgálatára tett erőfeszítések másik sajátossága, hogy ezek hajlamosak magyar jelleget ölteni, azaz csak olyan problémákra koncentrálni, amelyekben a magyar nemzeti identitás valamilyen formában megmutatkozik. Ez így önmagában még nem képezhet hátrányt, azonban ez a belső trend bizonyos, éppen az egzisztenciateremtés (szűkebb értelmében vett) problematikája kapcsán észrevehető hiányosságokat hoz felszínre. Nevezetesen arról van szó, hogy miközben többnyire lokális jellegű antropológiai, néprajzi vagy szociológiai ismereteink léteznek például az interetnikus kapcsolatok különböző aspektusairól, vagy bizonyos etnikai szimbólumok használatáról, addig olyan, igencsak létfontosságú témákról, mint a társa-

dalmi mobilitás, a fiatalok elhelyezkedési vagy lakáshoz való hozzájutási gondjai, szociológiai igényességű munkák nem születtek (vagy ha igen, akkor nyilvánosan nem hozzáférhetőek, ami szintén a tudományos élet működéséről árulkodik). Az etnikai diskurzus tehát nemcsak a közéletet és a nyilvánosságot, hanem a tudományos munkát is befolyásolja.

Annak a ténynek, hogy akár a cigánykérdésnek, akár az interetnikus kapcsolatoknak vagy akár a szegénységnek nem alakultak ki tudományos vagy közéleti diskurzusai, többrendbeli oka van. Az egyik legfontosabb ok a román szociológia közel másfél évtizedes befagyasztása (1976–1990 között), amely azon túl, hogy lehetetlenné tette a társadalomról való gondolkodás pluralitását, a kommunista rendszer homogenizációs politikájának fontos része volt. Az 1989 után beinduló szociológia intézményesülés és természetesen szakemberek hiányában még évekig nem volt képes, illetve nem képes „felvenni a versenyt” a társadalomban zajló folyamatokkal. E formális okokon túlmenően az erdélyi magyar társadalomkutatónak továbbá azzal is szembesülnie kell, hogy eredményeit, vagy akár személyét is, a politika megpróbálja kihasználni. Ez a gyakorlat bizonyos problémák tabu alá való esését segíti elő. Mondhatni ilyen típusú korlátozások alá (is) estek/esnek bizonyos témakörök, és ide nemcsak a szociális kérdések, hanem az interetnikus kapcsolatok mélyebb elemzése is beletartozik. A helyi politikai eliteknek inkább fontosabb volt, hogy az RMDSZ retorikát mintegy megerősítendő és fenntartandó, nemzetépítő cselekvésekbe kezdjenek, mintsem, hogy környezetüket jobban megértsék és megismerjék, döntéseiket pedig ennek tudatában hozzák.

Ez az állapot már egyenesen elvezet ahhoz a romániai magyarság körében sajátosan felvetődő kérdéshez, hogy kisebbségi kontextusban mi a szerepe az értelmiséginek, vagy egyáltalán ki tekinthető értelmiséginek? Erdély vonatkozásában amióta kisebbségi sorsról lehet beszélni, az értelmiségit alapvetően közösségközpontú és tekintélyelvű értékrend vezérelte, cselekvését az a weberi értelemben vett érületetika hatotta át, amelynek fő célja a néphagyományok, a „tisztá

forrás”, a nyelv megőrzése. Ez az ethosz szolgált majdnem mindig az intézményépítések háttéréül is, és ezt az értékcsomagot menekítették át azok is, akik az 1989 utáni időszakban közéleti szerepet vállaltak. Nem véletlen, hogy a legtöbb vezető magyar politikus az irodalmi, „humán” szférából „írta át” magát a politikai játéktérre. Ennek az átigazolásnak az lett az eredménye, hogy a romániai magyar politikai nyelv gyakran múltba hajló, poétikus és ezért ködös megfogalmazásokat és szimbólumokra való hivatkozásokat tartalmazó kommunikációs eszközzé vált. Anélkül, hogy végletesen felértékelnék a nyelv attitűdhordozó funkciójának jelentőségét, be kell látnunk, hogy az imént jelzett nyelvi tulajdonságok a mindennapi politikai cselekvésekbe a magyarság szimbolikus javainak követelése formájában horgonyoztak le. A követelések jogosságát nem kérdőjelezzük meg, azonban láthatóvá vált, hogy ez az attitűd, az etnikai egység nevében megmutatkozva, teljesen áthatotta a nyilvánosságot, a sajtót, a közszférában történő megnyilvánulások legitim kódrendszerét. A mindennapi élet szintjén, az „életvilágban” azonban az elhúzódó gazdasági és gyakori belpolitikai válságok az inflációt, a korrupciót, az elszegényedést, az elvándorlást indították be.

A fenti folyamatot több elemző is leírta: a társadalomtudományi megközelítések a „fenti” és a „lenti” társadalom elkülönüléséről, a modernizációs és hagyományörző tendenciák összeütközéséről (KAM), a nyilvánosság kettéhasadásáról (Magyar N. L.), a sajtónyilvánosság és a köztudat közötti jelentős eltérésről (Horváth I.), diletánsok heroizmusáról (Veress K.) beszélnek. A nyilvános vita gyakorlatától idegen erdélyi magyar közegben ugyan sok visszhangot nem keltettek ezek a megállapítások, azt azonban mindenképp jelzik, hogy kialakulófélben van egy olyan szabadon lebegni kívánó értelmiségi réteg (a kifejezés a mannheimi gondolat lokális alkalmazása), amely jogot tart arra, hogy a társadalom működésére vonatkozó véleményét ne befolyásolják a fentiekben jelzett aktuálpolitikai jelenségek. Ennek az eszmekörnek a felerősödése az elkövetkezendőkben azon fog múlni, hogy ez az értelmiségi réteg képes lesz-e olyan intézményi és anyagi egzisztenciális feltételek megteremtésére, ame-

lyek lehetővé teszik a közösségi ideológia által bekebelezetlenül hagyott, „lebegésre” alkalmas tér megőrzését és további kiterjesztését.

A román és azon belül az erdélyi társadalomról több vélemény hangzott el arra vonatkozólag, hogy ez a rendszer a modern és tradicionális berendezkedés valamilyen sajátos hibrid formáját képezi. Úgy gondoljuk, fogalmilag akkor közelíthetjük meg leginkább az erdélyi (magyar) társadalom jelenét, ha kijelentjük, hogy ez a világ egy alapvetően informális társadalom. Az informális jelleg falvak és kisvárosok esetében egyértelmű, míg intézmények szintjén a tagok, alkalmazottak rekrutálásában, illetve a cselekvések irányításának milyenségében ragadhatjuk meg. Az informalitásnak egyaránt pozitív és negatív megnyilvánulási formái is léteznek. Ilyen irányú empirikus kutatás hiányában csak felsorolni tudjuk azokat a jelenségeket, amelyek a fenti tézis megfogalmazására sarkalltak. Falvak esetében, mint alább látni fogjuk, az informális jelleg egyfajta helyi szociális hálót hozhat létre, amely a szegénység elleni védekezési eljárásban a társadalmi nyomás ellensúlyozásában játszik fontos szerepet. Az informalitás azonban negatív töltetet kap, ha a szélesebb értelemben vett társadalomban elfogadottá, azaz általánosan elismert és alkalmazott gyakorlattá válik. A modern társadalmak az egyes szférák funkcionális differenciálódása, a részrendszerek sajátos racionalitása által működnek. Ha ezek a részrendszerek azonban nem formalizált és kevésbé kanonikus működéssel rendelkeznek, akkor fennáll a korrupció veszélye: a törvények hiánya által keletkezett jogi űrt, illetve a törvények nem betartása mögött húzódó morális káoszt az ismerős, vagy ismeretlen személyek közötti szemtől szembeni alkudozása tölti fel. Ez az alaphelyzet már önmagában is gerjesztheti a korrupciót, a hatalommal való visszaélést. A folyamat még tovább erősödhet etnikailag vegyes szociális térben, hiszen az egyes etnikumhoz tartozó személyeket látens etnikai háló tartja össze: a mi-ők viszonyban a mi-hez tartozó személyek elsőbbséget élveznek a másik csoport tagjaival szemben. Romániában főképp a gazdasági szférában jeleztek ilyen viszonyokat: privatizálandó gyár román igazgatója inkább

magyar nemzetiségűeket bocsátott el, állami megrendelés inkább a nem magyar anyanyelvű egyén vezetése alatt álló vállalkozáshoz érkezik (Eckstein, 1996).

Az informális jelleg és az ezzel járó korrupciós potenciál az egyes etnikumon belül, tehát a magyar kisebbségen belül is jelen van. Szemléltetésképpen ismertetni fogunk egy modellt, amelynek segítségével valamivel láthatóbbá válik a magyar sajtónyilvánosság rejtett oldala, illetve amelynek segítségével megragadható e szféra működési mechanizmusa. Hipotézisünk az, hogy a romániai magyar újságíró társadalom etnikai hálózatként működik. A hálózat fogalmát Kadushin értelmében használjuk, szerinte ugyanis a kultúratermelés rendszereire az a sajátos hálózat jellemző, „amelyik rendszerszintű, nagyjából összekötő, láthatósága viszonylag alacsony és amelyik makro- és nem mikrojelenség”. Az ilyen hálózatok általános formája a társadalmi kör, amelynek főbb tulajdonságai a következők: 1. nincsenek világos határai, 2. a tagok között közvetett interakció zajlik, 3. létezik egy vagy több nagyobb sűrűségű magja, de nincs formális vezetése, 4. a kör „emergens”, azaz viszonylagosan nélkülözi az intézményesített struktúrákat és normákat, 5. a kör láthatatlan, hiszen mint egésznek, hiányzik a célja, és végül 6. más struktúrákhoz van „cövekelve”, illetve azok által „eltakarva” (Kadushin, 1988). Az újságíró társadalom azért tekinthető etnikainak, mert a felsorolt tulajdonságok a magyar kisebbséghez tartozó személyek közötti interakcióra érvényesek. A hálózatoknak, tehát az etnikai hálózatoknak is, annak függvényében, hogy milyen típusú információkat áramoltatnak, különböző funkciói lehetnek. Kadushin szerint a hálózat működésében négyféle érdek játszhat közre: utilitáriánus, hatalmi-befolyásbeli, integrációs és kulturális. A mi esetünkben az utolsó kettő pregnánsan jelen van, e kettő egymást kiegészítve, és mintegy egymást kölcsönösen feltételezve beépült a kisebbségi nyilvánosságba és annak működtetésébe. Az integratív, illetve a kulturális funkció az érzelmek, közös értékek, eszmék, tapasztalatok propagálására van beállítva. A sajtó nyilvánosságában ezeknek szelektív hatása és egyfajta etnikai identitás-megőrző szerepe van. A hatalmi-befolyásbeli

érdek, mint ahogy a tanulmány korábbi részében jeleztük, abból következik, hogy a sajtó előszeretettel propagálja a hozzá közel álló párt (RMDSZ) értékeit és célkitűzéseit.

A kisebbségi társadalom informális jellegét tovább fűzhetjük egy simmeli ihletésű gondolattal. Az erdélyi magyarságon belül, pusztán történeti, földrajzi és demográfiai adottságai következtében, nem alakulhatott ki a formális viszonyok létrehozására való hajlam, vagy – ahogy Georg Simmel mondaná – a nagyvárosi közöny. Az erdélyi magyarok többségének nincsen tapasztalata nagyvárosban, metropolisban élni (ha pedig van, akkor már lehetséges, hogy kivándorlóval van dolgunk). A közönnyel szembeni közöny az, ami leginkább jellemzi a kisebbségi embert. Ilyen belső diszpozíció pedig minduntalan a személyközi és etnikailag intim kapcsolatok kialakítására serkent, amely bizonyos kötöttebb racionalitást feltételező tevékenységek esetében gátló tényező lehet.

Az egzisztenciateremtés szimbolikus szférájához tartozik az oktatásügy, annál is inkább, mivel a magyarságot a parlamentben képviselő RMDSZ számára már megalakulása pillanatában a minden szintű anyanyelvű oktatás fő célkitűzésékként szerepelt. Mivel jelen kötetben találhatunk egy idevágó elemzést, most nem térünk ki az oktatásügy részletesebb szemrevételezésére. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az 1989 utáni oktatással kapcsolatos erőfeszítéseket két nagy hiány jellemzi: egyrészt teljesen hiányzik a tudatos oktatásszervezés, illetve oktatáspolitikai kialakítása, hiszen nem elég bizonyos deklarált célokat hangoztatni, hanem szakembereket kellene toborozni a menedzselés és aprómunkák elvégzésére, az oktatás minőségének biztosítására és ellenőrzésére. A másik hiány az oktatáscsinálók (a szóhasználat nem véletlen) rendszerszemléletére vonatkozik. A romániai magyar oktatás szemléletéből hiányzik az úgynevezett horizontális és vertikális dimenzió is. Az előbbi azt jelenti, hogy az oktatáscsinálók hajlamosak eltekinteni attól, hogy a magyar nyelvű oktatás része a szélesebb román társadalomnak, ezért jogi, piaci szempontból alkalmazkodni kell ehhez a környezethez, illetve be kell(ene) ismerni, hogy azok a folyamatok és jelzők, amelyeket a

román hasonló intézményekhez társítanak, éppen úgy rájuk is érvényesek (a nyolcadik osztály végi képességfelmérő, vagy az érettségi vizsgák „kijárásos lebonyolítása”, vagy a felsőoktatás területén tapasztalható minőségtelenség és „jogi kiskapuzás”, stb.).

Az oktatás tervezésének szemléletéből továbbá hiányzik a vertikális dimenzió is. Ez azt jelenti, hogy nem elég az oktatási rendszerből mintegy kiragadva csak felsőoktatással foglalkozni, hiszen ha az (oktatási) rendszer bemeneteinél rendellenességek jelentkeznek, akkor a kimenetelnél ez hatványozottan érezhetővé válik. Magyarán: a felsőoktatás – egyébként természetes – kiszélesítése önmagában nem jelenthet sikertörténetet, ha a közép- és alsóbb szinteken jelentkező gondokat elnézően kezelik.

2. Az egzisztenciateremtés *survival* jellegű vonatkozásai

Az egzisztenciateremtésnek ebben a kontextusában az erdélyi magyarság gazdasági, illetve szociális alkalmazkodási technikáinak néhány formáját és sajátosságát kíséreljük meg leírni.

Az 1989 utáni periódus gazdasági életét a viszonylag gyors (elsietett?) törvénykezés, ám a tényleges reformfolyamatok beindításához szükséges politikai bátorság hiányának következtében a válság ma is tartó és továbbra is elmélyülő állapota jellemzi. A gyors törvénykezés alatt azt értjük, hogy fontos, a gazdasági életet irányítani hivatott törvények (pl. a kereskedelmi társaságokról, a földalapról, a külföldi beruházások rendszeréről) már 1990 és 1991 folyamán megszülettek. A szakértelem, a vállalkozói tapasztalat hiányában, valamint a külföldi tőke belpolitikai válságok következtében történő elmaradása mellett azonban az ország továbbra is a csőd szélén áll (privatizáció befejezetlensége, az állami vállalatok nagy méretű körbetartozása, korrupció elterjedése, külföldi hitelek késlekedése, stb.). Mindezek a makroszintű jelenségek egyrészt az ország Európai Unióhoz való csatlakozását gátolják meg, másrészt pedig mikroszinten elszegényedést, a túléléshez szükséges technikák konzerválását eredményezi. Ilyen feltételek mellett nehezen indulhat be egy olyan polgárosodási

folyamat, amely piacgazdasági feltételek között életképes lenne. Természetesen az utóbbi években kialakult a magyar kisebbségen belül is egy (kis)vállalkozói réteg, azonban kétséges, hogy ez a réteg a modernizálódás tényleges hordozója lehet-e akkor, hogyha vállalkozása elsősorban családi önfenntartás céljából kereskedelmi tevékenységet folytat és nem piacra termel. Az erdélyi magyar vállalkozói szféra számára az anyaország természetesen szállíthat anyagi és kulturális tőkét, azonban a román törvénykezés kuszasága és a korábbiakban jelzett informalitása nyomán, olyan magatartásokra és képességekre is szükség van, amelyek lehetővé teszik a dzsungelben való eligazodást.

Újabb lendület adhatna nemcsak az erdélyi magyarság, hanem az egész ország számára, ha tudatosan végiggondolt régiófejlesztési projektben lehetne gondolkodni. Ilyen irányú kezdeményezés az 1996-ban hatalomra került kormányzat részéről is tapasztalható volt, azonban a belpolitikai válság kihatásai, valamint a helyi know-how hiánya miatt a kezdeményezés nem váltotta be a várt sikereket.

Röviden elmondható, hogy a továbbra is tartó gazdasági és fiskális válság az életszínvonal visszaesését, a munkanélküliséget, az inflációt és a korrupció mértékének növekedését eredményezte. Ezek az állapotok talán kedvezőek annak a vállalkozói rétegnek, amelynek működési területe a „zavarosban való halászás”, azonban a lakosság nagy része számára ez a szegénységgel történő mindennapi találkozás nem felemelő élményt nyújtja, ami egyrészt a „szegénység kultúráját”, másrészt a társadalmi anomíát élteti tovább.

A munkanélküliség elleni védekezés az lehetne, ha az iparban foglalkoztatott „rurálproletár” vagy „rurbánus” réteg az 1991-ben megjelent földtörvény nyomán újra földtulajdonos lehetne, illetve képes lenne a gazdálkodás valamilyen formáját művelni, azaz a paraszti életformát újra magára öltetni. A földtulajdon után újjáéledt paraszti gazdaságok főbb jellemzőit Vincze Mária a következőkben látta: céljuk az önellátás; saját, vagy bérlettel kiegészített földön gazdálkodnak; a család munkaerejére támaszkodnak; családi döntések alapján működnek; a bruttó hozam alapján értékelik eredményes-

ségüket; viszonylag gyengén kapcsolódnak a piachoz; autonómok és izoláltak; életformát képviselnek (Vincze, 1995). A szerző szerint azonban ezek a gazdaságok nagy mértékben eltérnek a fejlett nyugati országok családi gazdasági vállalkozásaitól, ugyanis ezen utóbbiakat a nagyobb nyereség és piaci integráció jellemez, működtetésük pedig nem követel egy egész életformát. Ha elfogadjuk azt a magyarországi tapasztalatot, miszerint egy munkanélküli akkor válhat mezőgazdasági vállalkozóvá, ha olyan alapfeltételekkel rendelkezik, mint iskolázottság, szakképzettség, termelési tapasztalatok, kellő nagyságú földbirtok és gépesítettségi fok, tőkeerő és kapcsolatrendszer, akkor látható, hogy a romániai családi gazdaságok és gazdasági vállalkozások egyelőre nagyobb csoport számára nem teszik lehetővé a munkanélküliség ily módon történő kezelését.

Az elmúlt évtizedek rejtett munkanélkülisége az utóbbi években egyre inkább manifesztált kezdett válni, amely az általánossá váló elszegényedési folyamatokkal mintegy karöltve szociális kérdések tömkelegét hozta előtérbe. Az alábbiakban megvizsgáljuk ennek a problematikának néhány olyan vonatkozását, amelyek relevánsak az erdélyi magyarság számára, vagy ezen belül valamelyik régióra.

Először nézzük meg a székelyföldi elszegényedés néhány aspektusát és ezek összefonódását a múlttal és más szociális kérdésekkel. A régiót rurálisnak tekinthetjük, hiszen tartós vonzasközpontot jelentő nagyvárossal, vagy ipari központtal nem rendelkezik. A székelyföldi kisvárosok a szocializmus éveiben ipari jelleget kaptak, az egyes városok lakosságának számát mesterségesen felduzzasztották, ami természetesen maga után vonta az állami alpból támogatott (tömbház)lakások építését is. A szocializmus korszaka tehát e vidék számára is a centralizált modernizáció szakasza volt, ekkor építették ki az úthálózatot, terjedt el a villamosítás, ipari létesítményeket telepítettek, középszintű oktatási hálózatot építettek ki, stb. Röviden: tömeges méretű életformaváltást, proletarizációt, ám a megőrzött kétlakóság következtében (városba kerülés falusi gyökerek megőrzése mellett, illetve falun élés városi munkahellyel egyetemben) mégis csak rurális lakosságot találhatunk. A Romániában lezajlott urbani-

zációt ezért is tekinthetjük félurbanizációnak, vagy urbanizációs kísérletnek: az urbanizáció eredménye nem az elvárosiasodás lett, hanem a falvak világára jellemző kapcsolatok, beállítódások megőrzése városias környezetben.

Székelyföld már földrajzi adottságai miatt is, sosem volt gazdag vidék, ezenkívül pedig korábban is több ízben elszegényedési hullámnak volt kitéve: gyenge gazdasági termés több éven át, erőszakos beszolgáltatási akciók az ötvenes években, az egyéni földtulajdon megszüntetése, a regionális urbanizáció visszafogása stb. Elemzők szerint az 1989 után beindult székelyföldi elszegényedési folyamatoknak két szintjét különböztethetjük meg. Egyrészt léteznek az elszegényedést kiváltó makrofolyamatok, másrészt pedig, mivel kvázi rurális közeggel van dolgunk, az elszegényedést az interperszonális kapcsolathálókból beállt változások befolyásolják (Biró-Biró, 1997). E nézet szerint a makro-, illetve mikrováltozások egymást kölcsönösen feltételezve és megerősítve hozzájárulnak a régió elszegényedéséhez, ám a szerzők azt állítják, hogy nagyon sok jelenségnek nincs a szó szoros értelmében vett gazdasági magyarázata, a kapcsolatháló felépítése szempontjából viszont az ilyen jelenségek megmagyarázhatók.

A fennebb említett mikrováltozások alatt a rurális környezetben létező személyközi kapcsolatok átalakulását értjük. A diktatúra éveiben a faluközösségek egyfajta belső szociális hálót is képeztek, amely mintegy megakadályozta egy leszakadó szegény réteg kialakulását. 1989 után azonban az interperszonális kapcsolatokra rázúduló makrofolyamatok kikezdték a korábbi védekező mechanizmusokat, aminek következménye az, hogy egyre több ember „esik ki a társadalomból”, egyfajta lokális underclass kezd kialakulófélben lenni. Habár az underclass fogalmát elsősorban városi, nagyvárosi környezetben alkalmazták, illetve írták le, mégis úgy gondolom, hogy a fogalmat ebben a környezetben is használhatjuk, hiszen a jelenség fő komponenseit a mi esetünkben is tetten érhetjük. Nevezetesen az underclass, vagy társadalom alattiság egyrészt a munkaerőpiacon elfoglalt marginális helyzetet, másrészt pedig a szegénységet mintegy

megegerősítő társadalmi miliót foglalja magába. A jelenség továbbá még inkább láthatóvá válik, ha a szegénység etnicizálódik, azaz, ha bizonyos etnikumok esetében nagyobb gyakorisággal tapasztaljuk (Wilson, 1991). A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy nemcsak egy leszakadó réteggel kell számolnunk, hanem például a cigány lakosság felgyorsuló leszakadásával is.

Hogy ezek az újszegény rétegek számbelileg milyen mértékben fognak változni, egyrészt attól függ, hogy a gazdasági változások, a privát szféra megerősödése képes lesz-e új munkahelyek teremtésére, illetve a felszabaduló munkaerő felszívására, másrészt pedig attól is, hogy a rurálisnak tekintett régióban kialakulnak-e újfajta védekező mechanizmusok. Más szóval azon, hogy mennyire lesz hatékony majd a hivatalos és az „informális” szociálpolitika. Informális szociálpolitika alatt azt értem, hogy a falu szegény lakosai körül egyfajta rejtett szociális háló alakul ki, az elszegényedőben levő egyént szomszédok, rokonok, ismerősök nem engedik a képzelt vagy valós faluközösségből kiesni. Ez a praxis természetesen a székelyföldi kisvárosokban is érvényes volt. Az 1989-es változások után beinduló deprivációs munkanélküliség a régió lakosainak kapcsolatszerkezetét nagy mértékben átalakította, kényszerű individualizációs folyamat indult be, amelynek két szélsőséges esete a magyarországi munkavállalás, illetve az öngettősodás, azaz a szegénységbe való visszahúzódás, az újfajta szegénységi szubkultúra kialakítása. Mint látható, egyik véglét sem kedvez az említett informális szociálpolitika továbbéltetésének.

A lefelé tartó spirálként elképzelhető elszegényedési folyamatokba ágyazott régióknak azonban szembe kell néznie a régión belül hagyományosan szegény réteg, a cigányság problémáival is. A szegénység és egyéb negatív sztereotípiák már korábban etnicizálódtak, a szociális és etnikai határok pedig egybeestek. A romániai félurbanizáción belül az általunk tárgyalt vidék kisvárosai kettős folyamatnak voltak kitéve. Egyrészt az iparosítás következtében létrehozott új lakótelepek lakásainak komfortszintje meghaladta az egykori kisvárosok főterein található lakások kényelmét, így az ott lakó

kispolgári réteg lemondott eredeti lakhelyéről, és beköltözött az újonnan épült tömbházakba. Másrészt az üresen maradt lakásokba cigányokat költöztettek be, és ezáltal a központi pártvezetés megvalósíthatta elnemzetietlenítő politikáját is: a történelminek számító városközpontok elszegényedtek, slummosodtak, ugyanakkor az egyes kisvárosokban „új főtereket” kialakítva, helyi szinten kirajzolódhatott a tervezett „szocialista arcél”.

Az 1989-es változások után, új identitásuk kialakítása során a székelyföldi kisvárosok egykori, történelminek számító városközpontjai újra felértékelődtek, hiszen a közterek „újraelfoglalása” szervesen beleillett az újonnan alakuló elit etnikum-megerősítő gyakorlatába. A régi épületek felújítása azonban eladdig háttérbe sodort, nem kezelt szociális kérdéseket hozott előtérbe: a roma lakosság jelenlétét a városközpontokban zavaró tényezőként percepiálták. A felmerülő problémával szemben a helyi vezetés részéről kétféle viszonyulás bontakozott ki. Egyrészt erőszakos szegregációs gyakorlatként a cigányokat egyszerűen kitelepítették, tömbházakba (pl. Gyergyószentmiklóson) vagy más, a főtértől távolabb eső társas házba költöztették el (pl. Csíkszeredában). Minden roma családot azonban adminisztratív és/vagy anyagi okok miatt nem sikerült elköltöztetni, így a helyi tanácsok másik stratégiája a problémaelhárítással társuló struccpolitika. A romákat meghagyták otthonaikban, ám a házak főtérré eső oldalát rendbe hozták. A történelmi főtér színessé vált, rendezettnek tűnik, de a friss festék mögül különböző formákban előbukkan a szegénység, a megoldatlan szociális kérdés.

A szegénység mellett egy másik szociális jelenség a kivándorlás. A romániai magyarok tömeges kivándorlása a '80-as évek második felében indult be, az utolsó nagyobb kivándorlási hullám pedig az 1990 márciusi események nyomán állt be. A korábban elvándoroltakat egy 1991-ben megjelent tanulmány három csoportba sorolta: tradicionális magabiztosak, modern-magabiztosak és szorongók. Az utóbbi csoportba a vizsgált populáció majdnem egyharmada (28%) tartozott és azzal jellemezhető, hogy nincsenek olyan értékei, amelyek alapján behatárolhatnák saját életterületet a jelen és a jövő vonat-

kozásában (Csepeli–Závecz, 1991). Már ennek a csoportnak a jelenléte is jelzi, hogy összefüggés van a kivándorlás és a társadalmi anómia között. A kilencvenes években a kivándorlás tovább folytatódott, és beindult a magyarországi vendégmunkások ingázása is. Ez a folyamat az elkövetkezőkben valószínűleg nem fog emelkedni (a gazdasági válság elhúzódása ellenére sem), hiszen a munkanélküliségbe zuhantak mobil rétege már a kilencvenes évek elején kialakította önmagának a külföldön tartózkodás csatornáit. A helyben maradtak pedig a helyi informális szociális hálón keresztül reprodukálják, vagy legalábbis elviselhetőbbé teszik egzisztenciájukat (Oláh, 1994). Úgy gondolom, az elvándorlás mára az „elszivárgás” formáját öltötte, azaz a tömeges méret helyett többnyire csak kisebb csoportok hajlamosak leginkább a külföldre való távozásra. Az erdélyi magyarság szempontjából az lehet negatív kihatással, hogy ezt a mobil réteget elsősorban a fiatal diplomások teszik ki.

Az előbbi bekezdésben már jeleztük a társadalmi anómia szerepét a kivándorlásban. Azonban ha a társadalmi anómia már nem a kivándorlás előmozdítását eredményezi, akkor más módokon azonosítható be. Nyilván nem véletlen, hogy például Románián belül Hargita megye vezet az öngyilkossági arányok tekintetében. Az egyén társadalomban való saját fontosságának fel nem ismerése feltételezhetően más területeken, például a különböző feszültségoldó szerek (alkohol, drog) használata területén is tetten érhető lenne idevágó kutatások alapján.

Az 1989 utáni helyzetet röviden úgy jellemezhetnénk, hogy az emberek nem szabadságukat vívták ki, hanem a szabadidejük meghosszabodását. Az idő államosításának (Verdery, 1996) megszűnéséből fakadó, és ezért kényszerjellegűnek tekinthető szabadidőmeghosszabodáshoz azonban nem mindig társulnak olyan tevékenységek, amelyek életerővel ruháznák fel a mindennapokat.

Felhasznált irodalom

- Biro A. Zoltán–Biró Albin, 1997. Elszegényedési folyamatok a Csíki-medencében In: Így élünk – Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön, KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, Csíkszereda, 11–42. o.
- Csepeli György–Závecz Tibor, 1991. Az erdélyi menekültek személyisége. Budapest, REGIO 1991/4.
- D. Lőrincz József, 1997 Milyen értékek alapján épül a romániai magyar társadalom? In: Antropológiai Műhely 1997/1, KAM–Pro-Print, Csíkszereda, 5–29.
- Eckstein-Kovács Péter, 1996 Gazdasági törvényhozás Romániában – kisebbségi szemmel nézve Budapest, Közép-Európa Intézet Könyvtára, Kézirat.
- Horváth István–Magyar Tivadar, 1996. A sajtó önállóságának kérdése a romániai magyar köztájékoztatás esetében In: KORUNK 1996/1.
- Kadushin, Ch., 1988. Kapcsolathálózatok a kultúra termelésében, In: Szociológiai Figyelő 1988/3. 33–38.
- Láng Zsolt, 1995. Hányan mentek Piripócsra? Kolozsvár, KOM-PRESS.
- Magyar Nándor László, 1991. Marasztalnak, tehát megyünk Budapest, REGIO 1991/4.
- Oláh Sándor, 1994. Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990-1993). In: Sik Endre (szerk.) Jönnék? Mennek? Maradnak? Budapest, MTA.
- Sorbán Angella–Dobos Ferenc, 1997. Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól – Erdély. Kolozsvár, MAGYAR KISEBBSÉG 1997/3.-4. 293–323 o.
- Veress Károly, 1996. Paradox (tudat)állapotok, Kolozsvár, KOM-PRESS
- Vincze Mária, 1995. A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban. Budapest, REGIO/1995 1–2.
- Verdery, Katherine, 1996 What Was Socialism, and What Comes Next? Princeton University Press, Princeton.
- Wilson, Julius W., 1991 Studying Inner-City Social Dislocations: The challenge of public agenda research. In: American Sociological Review, Vol. 56. p. 1–14.